

Żydzi na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku

Pamięci górnośląskiej społeczności żydowskiej

ZESZYTY RYBNICKIE 14
KONFERENCJE

Żydzi na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku

Praca zbiorowa pod redakcją
Barbary Kalinowskiej-Wójcik i Dawida Kellera

Muzeum w Rybniku
Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
Rybnik–Katowice 2012

Zeszyty Rybnickie 14 Konferencje

Recenzent: prof. dr hab. Marek Czapliński

Redaktor wydawnictw Muzeum w Rybniku: dr Bogdan Kloch

Redakcja: Barbara Kalinowska-Wójcik, Dawid Keller

Tłumaczenia: Joanna Beszczyńska, Gregor Ploch (j. niemiecki);

Marta Paszko, Danuta Rurańska (j. angielski)

Skład: Dawid Keller, Sławomir Studnik

Wykaz skrótów i korekta: Marta Paszko

Na okładce wykorzystano grafikę przygotowaną przez Katarzynę Jendroškę-Goik w oparciu o zbiory Muzeum w Rybniku i fotografie ze zbiorów Ruth Beedle

Książka stanowi element projektu „Żydzi na Górnym Śląsku” objętego patronatem honorowym Marszałka Województwa Śląskiego, Prezydenta Miasta Rybnika, Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma i Muzeum Historii Żydów Polskich

Partnerzy:

Stowarzyszenie Humanistyczne: Europa, Śląsk, Świat Najmniejszy, Rynek 18, 44-200 Rybnik

Oberschlesisches Landesmuseum, Bahnhofstraße 71, 40883 Ratingen (Hösel)

Wydawcy:

Muzeum w Rybniku, Rynek 18, 44-200 Rybnik,

www.muzeum.rybnik.pl

Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach,

ul. Bankowa 11, 40-007 Katowice,

www.historia.us.edu.pl

© by Muzeum w Rybniku i autorzy, Rybnik 2012

ISBN 978-83-929428-8-7 (Muzeum w Rybniku)

ISBN 978-83-932082-1-0 (Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach)

Nakład: 200 egz.

Druk: Infopakt s.c., Rybnik, www.infopakt.pl

Spis treści

<i>Słowo wstępne</i>	15
<i>Wprowadzenie</i>	17
W PAŃSTWIE PRUSKIM	
Leszek Ziátkowski – <i>Przestrzeń prawna i przestrzeń społeczna osadnictwa żydowskiego na Górnym Śląsku w początkach XIX wieku</i>	23
Halina Dudała – <i>Konwersje Żydów na katolicyzm na Górnym Śląsku (XVII–XIX wiek)</i>	39
Bogdan Kloch – <i>Ludność żydowska we wsiach powiatu rybnickiego w XIX wieku – geografia zasiedlenia i liczebność</i>	61
Barbara Kalinowska-Wójcik – <i>Działalność Związku Gmin Synagogałnych Rejencji Opolskiej do podziału Górnego Śląska w 1922 roku</i>	85
Marek Paweł Czapliński – <i>Sierociniec żydowski w Rybniku w latach 1893–1922</i>	99
Norbert Mika – <i>Między patriotyzmem a antysemityzmem. Tendencje ideologiczne w komunikatach prasowych „Nowin Raciborskich” na przelomie XIX i XX wieku</i>	135
Tamara Włodarczyk – <i>Spoleczne, religijne i gospodarcze związki żydowskich mieszkańców Górnego i Dolnego Śląska w XIX i XX wieku</i>	149
MIĘDZY DWIEMA WOJNAMI	
Paweł Parys – <i>Informacje o Żydach w aktach powstańczych (komunikat)</i>	171
Waldemar Gorki – <i>Treści propagandowe wykorzystane przez polskich przedsiębiorców i rzemieślników w ich konfrontacji z konkurencją żydowską na Górnym Śląsku w okresie międzywojennym</i>	179
Marcin Wodziński – <i>Antysemicka prasa w województwie śląskim 1922–1939. Programy, retoryka, skutki</i>	189
Anna Grabowska-Rogus – <i>Obraz Żyda i narodu żydowskiego w „Sztandarze Polskim i Gazecie Rybnickiej” w latach 1927–1939 (wybrane zagadnienia z elementami analizy porównawczej)</i>	217
Anna Novikov – <i>Niemcy? Żydzi? Polacy? B'nai B'rith w Katowicach w latach 1922–1927</i>	229
Urszula Biel – <i>Życie kinowe społeczności żydowskiej na terenie Górnego Śląska w okresie międzywojennym</i>	243

Dawid Keller – <i>Życie gospodarcze rybnickich Żydów od początku XX wieku do wybuchu II wojny światowej</i>	257
W CZASACH NARODOWEGO SOCJALIZMU	
Matthias Lempart – <i>Niemcy wyznania żydowskiego a antysemityzm w publicznej propagandzie nazistów przed 1933 rokiem w prowincji górnośląskiej</i>	275
Ryszard Kaczmarek – <i>Hańba rasowa (Rassenschande) – teoria i praktyka stosowania ustawodawstwa rasowego w niemieckim wymiarze sprawiedliwości na Górnym Śląsku</i>	283
Miroslaw Węcki – <i>Kwestia żydowska w aktach górnośląskiej NSDAP (1933–1945)</i>	295
Janusz Oszytko – <i>Dzieło miłosierdzia opolskich siostr szpitalnych św. Franciszka wobec prześladowanych Żydów w świetle nieznanych dokumentów z lat 1939–1940</i>	313
W CZASACH KOMUNISTYCZNYCH	
Zbigniew Gołasz – <i>Żydzi w Zabrze w pierwszych latach po II wojnie światowej</i>	325
Roman Smolorz – <i>Żydzi śląscy w drodze do Palestyny/Israela. Przyczynek do stosunków wewnątrzżydowskich w okupowanych Niemczech</i>	339
Zbigniew Bereszyński – <i>Represyjne działania władz komunistycznych na Opolszczyźnie wobec osób pochodzenia żydowskiego w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku</i>	347
Ksawery Jasiak – <i>Errata do biografii Józefa Grottego – żydowskiego ocalonego, kapitana Urzędu Bezpieczeństwa, przymusowego emigranta</i>	367
Renata Skoczek – <i>Cmentarz żydowski w Chorzowie. Okoliczności związane z jego likwidacją</i>	395
ROZWÓJ GMIN ŻYDOWSKICH NA TERENIE GÓRNEGO ŚLĄSKA	
Janusz Spyra – <i>Żydzi na pograniczu śląsko-śląskim. Przyczynek do dziejów ludności żydowskiej w Boguminie i okolicach</i>	407
Beate Dudek – <i>Żydzi w Bytomiu w XIX wieku</i>	421
Joanna Lusek – <i>Fundacje stypendialne gminy żydowskiej w Bytomiu dla młodzieży męskiej (II połowa XIX – I połowa XX wieku)</i>	437
Dariusz Walerjański – <i>Nieznane losy synagogi w Antonienhütte na tle dziejów gminy żydowskiej w Rudzie Śląskiej – Wirku</i>	455
Krzysztof Gwóźdź – <i>Powstanie i rozwój gminy żydowskiej w Tarnowskich Górach</i>	465

Jan Delowicz – <i>Spoleczność żydowska w Żorach na przelomie XIX i XX wieku</i>	481
ROLA JEDNOSTKI I RODZINY W ŻYCIU POLITYCZNO-SPOŁECZNO-GOSPODARCZYM REGIONU GÓRNOŚLĄSKIEGO	
Adam Frużyński – <i>Od karczmy do koncernu – wzloty i upadki fortuny Friedländerów</i>	497
Maciej Borkowski – <i>Friedlaenderowie. Najbogatsza rodzina żydowska Opola</i>	527
Piotr Hnatyszyn – <i>Max Böhm i Loebel Haendler – zabrzańscy przedsiębiorcy i dobroczyńcy</i>	539
Małgorzata Płoszaj – <i>Historia rybnickiej rodziny Haase</i>	551
Michał Hankus – <i>Karol Korn – twórca żydowskich i chrześcijańskich obiektów sakralnych w Bielsku-Białej i okolicach</i>	561
Marek Wojcik – <i>Od arendy po ikonologię. Rzecz o rodzinie Panofsky i jej górnośląskich korzeniach</i>	581
Bożena Kubit – <i>Oscar Tropowitz i jego gliwickie korzenie</i>	599
Ignacy Einhorn – <i>Z Kozła do Nowego Jorku. Losy dr Siegmunda Haddy – ostatniego ordynatora Szpitala Żydowskiego we Wrocławiu</i>	617
PAMIĘĆ I JEJ ODZYSKIWANIE	
Ruth Parish Beedle – <i>Aronade. Życie rybnickiej rodziny żydowskiej</i>	631
Marta Paszko – <i>Muzeum jako miejsce odzyskiwania pamięci. O wystawie „Rybniccy Żydzi”</i>	651
Jacek Kamiński – <i>Materialne pamiątki po rybnickich Żydach</i>	667
Krzysztof Bielawski – <i>Żydowska historia lokalna a wyzwania współczesnego muzeum</i>	685
<i>Wykaz ilustracji</i>	691
<i>Indeks nazw geograficznych i osobowy</i>	695
<i>Wykaz skrótów</i>	727
<i>Noty o autorach</i>	733

Table of contents

<i>Preface</i>	15
<i>Introduction</i>	17
IN PRUSSIA	
Leszek Ziątkowski – <i>Legal and social spaces of Jewish settlement in Upper Silesia in the early 19th century</i>	23
Halina Dudała – <i>Jewish conversions to Christianity in Upper Silesia (17th – 19th century)</i>	39
Bogdan Kloch – <i>Jewry in Rybnik County villages in 19th century – settlement geography and population statistics</i>	61
Barbara Kalinowska-Wójcik – <i>Jewish Union of Synagogues Communities in Opole Region and its work before the division of Upper Silesia in 1922</i>	85
Marek Paweł Czapliński – <i>The Jewish orphanage in Rybnik from 1893 to 1922</i>	99
Norbert Mika – <i>Between patriotism and anti-Semitism. Ideological tendencies in the „Nowiny Raciborskie” press release at the turn of 20th century</i>	135
Tamara Włodarczyk – <i>Social, religious and economic connections of Jewish residents of Upper and Lower Silesia in 19th and 20th century</i>	149
INTER-WAR PERIOD	
Paweł Parys – <i>Information on Jews in the Silesian Uprisings’ records</i>	171
Waldemar Gorki – <i>Propaganda slogans used by Polish entrepreneurs and artisans in their confrontation with Jewish competition during interwar years</i>	179
Marcin Wodziński – <i>Anti-Semitic Journalism in the Silesian Voivodeship between 1922 and 1939. Programs, rhetoric, results</i>	189
Anna Grabowska-Rogus – <i>The image of Jews and the Jewish nation in „Sztandar Polski i Gazeta Rybnicka” from 1927 to 1939 (selected issues with elements of a comparative analysis)</i>	217
Anna Novikov – <i>Germans? Jews? Poles? B’nai B’rith in Katowice from 1922 to 1927</i>	229
Urszula Biel – <i>A cinema life of the Jewish community in Upper Silesia during the interwar period</i>	243

Dawid Keller – <i>Jewish economic activity in Rybnik from the early 20th century until 1939</i>	257
IN NAZISM PERIOD	
Matthias Lempart – <i>German Jews in the face of anti-Semitic, public Nazi propaganda in the Prussian Province of Upper Silesia before 1933</i>	275
Ryszard Kaczmarek – <i>Racial shame (Rassenschande) – theoretical and practical aspects of the German racial legislation in Upper Silesian judicial system</i>	283
Mirosław Węcki – <i>The Jewish question in the records of Upper Silesian NSDAP (1933–1945)</i>	295
Janusz Oszytko – <i>Saint Francis Hospital Sisters and their acts of mercy for persecuted Jews, in the light of discovered records dated 1939–1940</i>	313
IN COMMUNISM PERIOD	
Zbigniew Gołasz – <i>Jews in Zabrze during the first years following the end of World War II</i>	325
Roman Smolorz – <i>Silesian Jews on their way to Palestine/Israel. A study on internal Jewish relations in occupied Germany</i>	339
Zbigniew Bereszyński – <i>Repressive actions undertaken by the communist authorities in the Opole Province against people with Jewish origins in the 1960s and 1970s</i>	347
Ksawery Jasiak – <i>Errors in Józef Grotte's biography – a Jewish Holocaust survivor, Public Security Office (UB) captain, forced to emigrate</i>	367
Renata Skoczek – <i>The Jewish cemetery in Chorzów. The circumstances behind its liquidation</i>	395
DEVELOPMENT OF JEWISH COMMUNITY IN UPPER SILESIA	
Janusz Spyra – <i>Jews in the Silesian-Silesian borderland. A study of the history of Jewish people in Bogumin and its surroundings</i>	407
Beate Dudek – <i>Jewry in Bytom in the 19th century</i>	421
Joanna Lusek – <i>Scholarship foundations for male youth in the Jewish community in Bytom (between the late 19th and the early 20th century)</i>	437
Dariusz Walerjański – <i>The unknown story of the synagogue in Antonienhütte, in the context of the history of the Jewish community in Ruda Śląska – Wirek</i>	455
Krzysztof Gwóźdź – <i>The founding and development of the Jewish community in Tarnowskie Góry</i>	465
Jan Delowicz – <i>The Jewish community in Żory at the turn of 20th century</i>	481

A ROLE OF AN INDIVIDUAL AND A FAMILY IN THE POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN UPPER SILESIA	
Adam Frużyński – <i>From an inn to a concern – the Friedländers' fortune ups and downs</i>	497
Maciej Borkowski – <i>The Friedlaenders. The richest Jewish family in Opole</i>	527
Piotr Hnatyszyn – <i>Max Böhm and Loebel Haendler – entrepreneurs and philanthropists from Zabrze</i>	539
Małgorzata Płoszaj – <i>A history of the Haase family from Rybnik</i>	551
Michał Hankus – <i>Karol Korn – the architect behind Jewish and Christian religious buildings in Bielsko-Biała and its surroundings</i>	561
Marek Wojcik – <i>From tenancy to iconology. A thing about the Panofsky's roots in Upper Silesia</i>	581
Bożena Kubit – <i>Oscar Tropowitz and his roots in Gliwice</i>	599
Ignacy Einhorn – <i>From Koźle to New York. The story of Siegmund Hadda MD – the last head of ward of the Jewish Hospital in Wrocław</i>	617
MEMORY AND REVIVING IT	
Ruth Parish Beedle – <i>Aronade. The life of a Jewish family from Rybnik</i>	631
Marta Paszko – <i>The museum as a place of regaining memory. About the exhibition „Jews in Rybnik”</i>	651
Jacek Kamiński – <i>Material relics of Jews in Rybnik</i>	667
Krzysztof Bielawski – <i>Jewish local history in the context of the challenges for a contemporary museum</i>	685
<i>List of illustrations</i>	691
<i>Geographical and Personal Index</i>	695
<i>List of Abbreviations</i>	727
<i>Authors' Bio</i>	733

Inhaltsverzeichnis

<i>Vorwort</i>	15
<i>Einführung</i>	17
IN PREUSSEN	
Leszek Ziątkowski – <i>Der Rechts- und Sozialraum jüdischer Ansiedlung in Oberschlesien im frühen 19. Jh.</i>	23
Halina Dudala – <i>Judenkonversionen zum Katholizismus in Oberschlesien (17.–19. Jh.)</i>	39
Bogdan Kloch – <i>Die jüdische Bevölkerung in den Dörfern des Kreises Rybnik im 19. Jh. – eine Geographie der Ansiedlung und der Bevölkerungstärke</i>	61
Barbara Kalinowska-Wójcik – <i>Die Tätigkeit des Synagogen-Gemeinde-Verbandes des Regierungsbezirks Oppeln bis zur oberschlesischen Teilung im Jahres 1922</i>	85
Marek Paweł Czapliński – <i>Das jüdische Waisenhaus in Rybnik in den Jahren 1893–1922</i>	99
Norbert Mika – <i>Zwischen Patriotismus und Antisemitismus. Ideologische Tendenzen in den Presseberichten der „Nowiny Raciborskie“ um die Wende vom 19. ins 20. Jh.</i>	135
Tamara Włodarczyk – <i>Die gesellschaftlichen, konfessionellen und wirtschaftlichen Beziehungen jüdischer Bevölkerung in Nieder- und Oberschlesien</i>	149
DIE ZWISCHENKRIEGSZEIT	
Paweł Parys – <i>Die Angaben über Juden in den polnischen Akten der schlesischen Aufstände</i>	171
Waldemar Gorki – <i>Propagandathemen polnischer Unternehmer und Handwerker gegen die jüdische Konkurrenz in Oberschlesien in der Zwischenkriegszeit</i>	179
Marcin Wodziński – <i>Antisemitische Presse in der Woiwodschaft Schlesien in den Jahren 1922–1939. Programme, Rhetorik und ihre Folgen</i>	189
Anna Grabowska-Rogus – <i>Das Bild der Juden und des jüdischen Volkes im „Sztandar Polski“ und in der „Gazeta Rybnicka“ in den Jahren 1927–1939 (ausgewählte Probleme mit Elementen der Vergleichsanalyse)</i>	217

Anna Novikov – <i>Deutsche? Juden? Polen? Der „B'nai B'rith“ in Kattowitz in den Jahren 1922–1927</i>	229
Urszula Biel – <i>Das Kino im Leben der jüdischen Bevölkerung in Oberschlesien in der Zwischenkriegszeit</i>	243
Dawid Keller – <i>Das Wirtschaftsleben Rybniker Juden vom Anfang des 20. Jh. bis zum Ausbruch des Zweiten Weltkrieges</i>	257
IN DER ZEIT DES NATIONALSOZIALISMUS	
Matthias Lempart – <i>Der Antisemitismus in der Propaganda der Nationalsozialisten in der preußischen Provinz Oberschlesien vor 1933</i>	275
Ryszard Kaczmarek – <i>Rassenschande – nationalsozialistische Rassengesetzgebung in Oberschlesien in Theorie und Praxis</i>	283
Mirosław Węcki – <i>Die Judenfrage in den Akten der NSDAP in Oberschlesien (1933-1945)</i>	295
Janusz Oszytko – <i>Die Barmherzigkeit des Oppelner Franziskanerinnenordens für verfolgte Juden im Spiegel bisher unbekannter Urkunden aus den Jahren 1939–1940</i>	313
IN DER ZEIT DES KOMMUNISMUS	
Zbigniew Gołasz – <i>Die Juden in Hindenburg in den ersten Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg</i>	325
Roman Smolorz – <i>Schlesische Juden auf dem Weg nach Palästina. Ein Beitrag zu den innerjüdischen Beziehungen im besetzten Deutschland.</i>	339
Zbigniew Bereszyński – <i>Repressionen der kommunistischen Macht gegen Bürger jüdischer Abstammung im Oppelner Land in den 1960–70er Jahren des 20. Jh.</i>	347
Ksawery Jasiak – <i>Errata zur Biographie von Józef Grotte – einem Geretteten, Hauptmann des Staatssicherheitsamtes, Zwangsemigranten</i>	367
Renata Skoczek – <i>Der jüdische Friedhof in Königshütte. Die Umstände seiner Auflösung.</i>	395
DIE ENTWICKLUNG DER JUEDISCHEN GEMEINDEN IN OBERSCHLESIEN	
Janusz Spyra – <i>Juden im schlesischen Grenzgebiet. Ein Beitrag zur jüdischen Geschichte in Oderberg und Umgebung</i>	407
Beate Dudek – <i>Die jüdischen Bürger in Beuthen im Laufe des 19. Jahrhunderts</i>	421
Joanna Lusek – <i>Stipendienstiftungen der jüdischen Gemeinde in Beuthen für männliche Jugendliche in der zweiten Hälfte des 19. Jh. und der ersten Hälfte des 20. Jh.</i>	437

Dariusz Walerjański – <i>Eine unbekannte Geschichte der Synagoge vor dem Hintergrund der Geschichte der jüdischen Gemeinde in Antonienhütte</i>	455
Krzysztof Gwózdź – <i>Gründung und Entstehung der jüdischen Gemeinde in Tarnowitz</i>	465
Jan Delowicz – <i>Die jüdische Bevölkerung in Sobrau um die Wende vom 19. ins 20. Jh.</i>	481
DIE BEDEUTUNG DER EINZELPERSON UND DER FAMILIE IM POLITISCHEN, SOZIALEN UND WIRTSCHAFTLICHEN LEBEN IN OBERSCHLESILIEN	
Adam Frużyński – <i>Vom Wirtshaus bis zum Konzern – Die Höhen und Tiefen der Familie Friedländer</i>	497
Maciej Borkowski – <i>Friedländer. Die wohlhabendste jüdische Familie in Oppeln</i>	527
Piotr Hnatyszyn – <i>Max Böhm und Loebel Haendler – Hindenburger Unternehmer und Wohltäter</i>	539
Małgorzata Płoszaj – <i>Aus der Geschichte der Rybniker Familie Haase</i>	551
Michał Hankus – <i>Karl Korn – Schöpfer jüdischer und christlicher Sakralobjekte in Bielitz-Biala und Umgebung</i>	561
Marek Wojcik – <i>Von Arenda bis zur Ikonographie. Die Familie Panofsky und ihre oberschlesischen Wurzeln</i>	581
Bożena Kubit – <i>Oscar Tropowitz und seine Gleiwitzer Wurzeln</i>	599
Ignacy Einhorn – <i>Aus Cosel nach New York. Das Schicksal von Dr. Siegmund Hadda, dem letzten Chefarzt des Breslauer jüdischen Krankenhauses</i>	617
DIE ERINNERUNG UND IHRE WIEDERERLANGUNG	
Ruth Parish Beedle – <i>Aronade. Das Leben einer Rybniker Judenfamilie</i>	631
Marta Paszko – <i>Das Museum als ein Ort der Wiedererlangung an Erinnerungen: zur Ausstellung „Juden aus Rybnik“</i>	651
Jacek Kamiński – <i>Der Erinnerungsstücke an die Rybniker Juden</i>	667
Krzysztof Bielawski – <i>Jüdische Lokalgeschichte und die Herausforderungen eines modernen Museums</i>	685
<i>Abbildungen</i>	691
<i>Orts- und Namensregister</i>	695
<i>Abkürzungsliste</i>	727
<i>Autoren</i>	733

Słowo wstępne

W marcu 2012 r. Muzeum w Rybniku, przy współudziale Uniwersytetu Śląskiego, zorganizowało konferencję naukową p.t. *Żydzi na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, celem przybliżenia tematyki żydowskiej w przestrzeni historycznej Górnego Śląska. To część projektu, który realizowała nasza placówka w dwusetną rocznicę przyznania praw obywatelskich Żydom w państwie pruskim, a tym samym na pruskim Górnym Śląsku. Jego głównym celem było ukazanie wątków żydowskich w dziejach Rybnika poprzez wystawę oraz – jako jeden z tematów – konferencję poświęconą dziejom Żydów górnośląskich.

Losy Żydów rybnickich, jak i konsekwentnie górnośląskich, to nadal zagadnienie, które nie doczekało się szeroko zakrojonych badań. W wielu częściach historycznego Górnego Śląska żydowski wątek został skutecznie wymazany z dziejowego dyskursu. Czas, aby przywrócić mu miejsce w naszej pamięci historycznej. Ciągłe odkrywamy kolejne aspekty, ale już dziś znacząca rola Żydów w rozwoju tej ziemi jest bezdyskusyjna. Zagadnienie żydowskiej wspólnoty religijnej w Rybniku i liczne gospodarcze wątki udziału w życiu miejskiej gminy są tu dobrymi przykładami, ilustrującymi wielkie braki w tej materii.

Konferencja, która miała przybliżyć wiele istotnych tropów żydowskich została zorganizowana w marcu 2012 roku. Udało się zebrać niemal 50 referentów, reprezentujących liczne ośrodki naukowe z kraju i zagranicy. Udział przedstawicieli środowisk z Niemiec i Izraela świadczy o tym, że pomimo zorganizowania konferencji z dala od największych ośrodków badawczych udało się zgromadzić w Rybniku znanych i cenionych naukowców z różnych części świata. Różnorodność poruszanych tematów wydaje się świadczyć o wielkim zapotrzebowaniu, by nie powiedzieć „głodzie” poznania. Można zaryzykować stwierdzenie, iż jest to wynik niezwykle rzadkiego podejmowania tematyki żydowskiej w perspektywie Śląska, a szczególnie jej południowej – górnośląskiej części.

Po dziewięciu miesiącach żmudnej pracy nad redakcją tekstów, oddajemy Państwu zbiór zawierający 41 konferencyjnych wystąpień. Wprawdzie kilka tekstów nie ukaże się w tym zbiorze, niemniej uzyskujemy szeroką panoramę zagadnień dotyczących losów górnośląskich Żydów. Aż siedem drukowanych wystąpień dotyka problematyki żydowskiej w przestrzeni miasta Rybnika i Ziemi Rybnickiej. To ważny krok w dziejach poznania i odzyskania ich wspólnoty w naszej dotychczasowej niepamięci.

Konferencja nie mogłaby być zorganizowana, a nade wszystko poniższa publikacja nie miałaby szans ukazać się, bez wielkiego wysiłku grona osób. Składam w tym miejscu serdeczne podziękowania redaktorom tomu i moderatorom konferencji: dr Barbarze Kalinowskiej-Wójcik z Uniwersytetu Śląskiego oraz dr. Dawidowi Kellerowi z Muzeum w Rybniku. Dziękuję za wsparcie Instytutowi Historii Uniwersytetu Śląskiego, a w szczególności prof. dr. hab. Ryszardowi Kaczmarkowi. Również dziękuję wszystkim uczestnikom konferencji i instytucjom naukowo-badawczym, które reprezentują, w szczególności zaś tym, którzy złożyli swoje wystąpienia do druku.

Dziękuję Panu Adamowi Fudali Prezydentowi Rybnika i władzom samorządowym naszego miasta, za przychyłność i wsparcie finansowe naszego projektu, a także składam podziękowania Władzom Uniwersytetu Śląskiego za udzieloną pomoc, jak również za dofinansowanie naszego zadania. Nie można zapomnieć o innych, którzy zaangażowaniem i wszelką pomocą przyczynili się do zorganizowania konferencji oraz wydania drukiem tej publikacji. Im wszystkim składam raz jeszcze serdeczne podziękowania. Na koniec, wierzę, że powyższa publikacja przybliży nam społeczność, która w tak dramatyczny sposób zniknęła z naszego świata w ciągu całego XX w. Oby jej dziedzictwo było dla nas nauką na przyszłe pokolenia...

Rybnik, grudzień 2012 r.

dr Bogdan Kloch
Dyrektor Muzeum w Rybniku

Wprowadzenie

Rocznice są okazją do spotkań, również naukowych, o czym świadczą liczne konferencje i wydawnictwa nawiązujące w swych tytułach do wydarzeń, które zdarzyły się dziesiątki lat wcześniej. Do takich należała również zorganizowana przez Muzeum w Rybniku oraz Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego, w marcu 2012 r., konferencja pod tytułem *Żydzi na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku* nawiązująca do dwusetnej rocznicy ogłoszenia w Królestwie Pruskim edyktu tolerancyjnego, będącego początkiem istotnych zmian w statusie społeczności żydowskiej. Jednak celem spotkania nie było skupianie się tylko na tym jednym – choć nie da się ukryć, że istotnym – wydarzeniu, lecz pokazanie przemian i procesów, jakim ulegała społeczność żydowska i otaczająca ją chrześcijańska większość od początku XIX do końca XX w.

Innym założeniem, od początku przyświecającym organizatorom, było stworzenie platformy wymiany myśli pomiędzy naukowcami, dla których historia Żydów jest podstawowym polem badawczym oraz uczonymi, dla których stanowi ona jedynie jeden z pobocznych wątków pojawiających się przy okazji zgłębiania historii społecznej, politycznej, gospodarczej czy prowadzenia studiów regionalnych. Mamy nadzieję, że książka stanie się inspiracją i da początek tradycji wymiany myśli pomiędzy obiema grupami, pozwalając aby lokalne studia judaistyczne stały się docenianym kierunkiem badań.

Równocześnie szczególny nacisk położono na analizę roli i znaczenia ludności żydowskiej na terenie Górnego Śląska, z uwzględnieniem zarówno makro-, jak i mikrohistorycznych aspektów. Ważnym elementem tekstów jest personalizacja zagadnień poprzez pokazanie losów poszczególnych osób oraz całych rodzin. Ich działalność na poziomie miasta, regionu, kraju, a czasem całego kontynentu wiąże się z przedstawieniem dziejów górnośląskich Żydów jako części europejskiej historii.

Cechą charakterystyczną tomu jest umieszczenie obok tekstów znanych i cenionych akademików oraz muzealników, referatów napisanych przez miłośników – amatorów kultury żydowskiej. Ważnym powodem, który w pełni legitymuje ich obecność w publikacji, jest upór i konsekwencja w dążeniu do uzyskania materiałów źródłowych, pozwalających na wyjaśnienie najbardziej zawitych zagadek – mogą tym czasem zawstydzić nawet zawodowych historyków.

Historia ludności żydowskiej na Górnym Śląsku nie jest tematem do tej pory zupełnie nieprzebadanym. Górny Śląsk, słusznie ujmowany jako część większej całości – Śląska – doczekał się już licznych opracowań przygotowanych zarówno przez rodzimych, jak i zagranicznych badaczy. Powstały również bibliografie oraz repertoria tematyczne, będące spisem archiwaliów znajdujących się w różnych archiwach polskich i niemieckich, dotyczących śląskich Żydów.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat we Wrocławiu miały również miejsce dwie ważne konferencje. Pierwsza z nich została zorganizowana w maju 2000 r. pod tytułem *Historia i kultura Żydów na Śląsku* przez Pracownię Kultury i Języków Żydów Polskich Uniwersytetu Wrocławskiego przy współpracy Muzeum Těšínska, Zemský Archiv v Opavě oraz Stiftung Haus Oberschlesien. Materiały z tego spotkania ukazały się w języku angielskim i czeskim pod redakcją Marcina Wodzińskiego i Janusza Spyry w 2001 r.¹ Natomiast jesienią 2011 r., również we Wrocławiu, odbyła się druga ze wspomnianych konferencji pod tytułem *Juden in Schlesien (Żydzi na Śląsku)* zorganizowana przez Leo Baeck Institute, Institut für die Geschichte der deutschen Juden Hamburg oraz Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy'ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, we współpracy z Żydowskim Instytutem Historycznym w Warszawie. Podczas obu konferencji wątki górnośląskie były licznie reprezentowane, nie można więc mówić o jakimkolwiek pominięciu tej części Śląska w prezentowanych referatach.

A jednak... Pozostał pewien niedosyt spowodowany specyfiką tego regionu, który ze względu na swoje pograniczne położenie, silną urbanizację i industrializację oraz skomplikowane stosunki narodowościowe wymaga szczególnego potraktowania². Takie też były założenia publikacji, które, mamy nadzieję, przynajmniej częściowo udało się zrealizować. Praca ta zresztą nie rości sobie pretensji do wyczerpania tematu – co przy obecnym stanie badań nie wydaje się możliwe – a jedynie stara się przedstawić obecny stan badań, pokazując w nich zarówno pola szczególnie dobrze przebadane i pozwalające na wstępną syntezę, jak i tzw. dziury badawcze, wymagające dalszych wysiłków.

Artykuły zgromadzone w tym tomie zostały podzielone na siedem działów, które tylko częściowo pokrywają się z programem konferencji. Pierwsze cztery mają układ chronologiczny i zamykają się zasadniczo w czterech okresach istotnych dla historii Górnego Śląska, ale przede wszystkim ważnych dla zamieszkującej go społeczności żydowskiej. W pierwszym znalazły się artykuły przedstawiające sytuację Żydów od początku XIX w. aż do zakończenia I wojny

¹ *Jews in Silesia*, red. M. Wodziński, J. Spyra, Cracow 2001; *Židé ve Slezsku. Studie k dějinám Židů ve Slezsku*, red. J. Spyra, M. Wodziński, Český Těšín, Muzeum Těšínska 2001.

² Warto również wspomnieć, że w 2005 r. w Muzeum w Gliwicach odbyła się konferencja pod tytułem *Żydzi gliwicy* będąca bardzo cenną inicjatywą pokazującą historię społeczności żydowskiej w jednym z miast Górnego Śląska. *Żydzi Gliwicy*, red. B. Kubit, Gliwice 2006.

światowej. Był to okres szczególnej aktywności społeczności żydowskiej, która po uzyskaniu od państwa pruskiego gwarancji prawnych dążyła do pełnego włączenia się w życie polityczne, gospodarcze i kulturalne Niemiec. Jeden artykuł sięga jednak w wieków wcześniejszych – uczyniła to Halina Dudała, omawiając konwersje Żydów na katolicyzm w okresie od XVII do XIX w., natomiast pozostali autorzy skupili się na przedstawieniu sytuacji prawnej, społecznej, organizacyjnej społeczności żydowskiej, zarówno na całym Górnym Śląsku, jak i w mniejszej jednostce organizacyjnej, jaką był powiat rybnicki; omówiono również kontakty i związki między Żydami z Górnego i Dolnego Śląska (Leszek Ziątkowski, Bogdan Kloch, Barbara Kalinowska-Wójcik, Marek P. Czaplński, Norbert Miła, Tamara Włodarczyk).

Druga część zawiera teksty przedstawiające różne aspekty stosunków polsko-żydowskich i żydowsko-żydowskich w województwie śląskim (Marcin Wodziński, Waldemar Gorki, Anna Grabowska-Rogus, Anna Novikov, Dawid Keller). Wyjątkiem jest tutaj komunikat prezentujący informacje dotyczące Żydów znajdujące się w aktach powstańczych, przechowywanych w archiwach polskich i amerykańskich (Paweł Parys).

W osobnej części wydzielono teksty, których zasadnicza treść dotyka zagadnień związanych z polityką nazistów wobec ludności żydowskiej. Szczególnie cenne wydaje się tutaj wskazanie przez autorów na regionalną specyfikę traktowania kwestii żydowskiej na Górnym Śląsku i to nie tylko w okresie obowiązywania Konwencji Genewskiej (Matthias Lempart, Urszula Biel, Mirosław Węcki, Ryszard Kaczmarek, Janusz Oszytko).

W czwartym bloku znalazły się referaty próbujące zmierzyć się z powojennymi dziejami górnośląskich Żydów, zarówno tych którzy pozostali na miejscu, jak i podejmujących decyzję o emigracji (Zbigniew Gołasz, Roman Smolorz, Zbigniew Bereszyński, Ksawery Jasiak). Jeden z referatów opowiada również o trudnej, wręcz bulwersującej, powojennej, historii cmentarza żydowskiego w Chorzowie (Renata Skoczek).

Kolejne dwie części odchodzą od układu chronologicznego. Pierwsza dotyczy tworzenia się i działalności gmin żydowskich w Boguminie i okolicach, Bytomiu, Rudzie Śląskiej-Wirku, Tarnowskich Górach oraz Żorach (Janusz Spyra, Beate Dudek, Joanna Lusek, Dariusz Walerjański, Krzysztof Gwóźdź, Jan Delowicz). W drugiej zgromadzono teksty prezentujące znane postacie, takie jak: Max Böhm, Loebel Haendler, Karol Korn, Siegmund Hadda czy Oskar Tropłowitz oraz rodziny żydowskie, których wpływy sięgały bardzo często daleko poza ich rodzinne miejscowości, region, a czasem nawet kraj – byli to Friedländerowie, Panowscy czy Haase (Adam Frużyński, Maciej Borkowski, Piotr Hnatyszyn, Małgorzata Płoszaj, Michał Hankus, Marek Wójcik, Bożena Kubit, Ignacy Einhorn).

Ostatnią część stanowią referaty, które w różny sposób starają się rozwiązywać problem pamięci. Dzieje się to zarówno poprzez sięgnięcie do rodzinnych pamiątek, wspomnień i dzienników, które stanowią następnie podstawę do „odtworzenia” często zapomnianej lub wypartej historii własnej rodziny (Ruth Bedle). Pozostałe trzy teksty opowiadają o roli jaką powinny pełnić w dzisiejszych czasach muzea będące *miejscem odzyskiwania pamięci* zarówno przez narody jak i społeczności lokalne (Marta Paszko, Jacek Kamiński, Krzysztof Bielawski).

W tomie znalazły się również artykuły, które nie zostały przedstawione podczas konferencji w Rybniku, ale ze względu na ich duże znaczenie dla prezentowanej tematyki ich autorzy zostali poproszeni o udostępnienie ich na potrzeby tego wydawnictwa.

Wartym podkreślenia jest jeszcze jeden aspekt projektu, który nie miał wpływu na naukową stronę całości, ale jest niewątpliwie znakiem zmieniających się czasów i wprowadza nową jakość w życiu społeczności żydowskiej na Górnym Śląsku. Podczas otwarcia wystawy na temat Żydów rybnickich był obecny naczelny rabin Górnego Śląska i równocześnie rabin Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Katowicach, Yehoshua Ellis. Niewątpliwie jego wizyta była ważnym sygnałem odradzania się na Górnym Śląsku społeczności żydowskiej, która po długich latach słabo zaznaczającej się obecności, powraca do miejsca, w którym przez wiele wieków – zanim doszło do zagłady – ich przodkowie stanowili integralną część miejscowej ludności i byli ważnym elementem wielokulturowej mozaiki, jaką był Górny Śląsk – region w środku Europy.

W tym roku katowiccy Żydzi zapalili na ulicy swojego miasta chanukowe świece, tak jak robili to ich przodkowie przed laty. Mamy nadzieję, że ta książka pozwoli przybliżyć Państwu historię Żydów na Górnym Śląsku, bo aby zrozumieć trzeba najpierw poznać...